

*В. Литвинов**, *Р. Множинська** (м. Київ)

УДК 2.-1

6.1. СТАНІСЛАВ ОРІХОВСЬКИЙ (1513-1566): ВІД КРИТИКИ КАТОЛИЦИЗМУ ДО ЙОГО АПОЛОГІЇ

Актуальність дослідження творчої спадщини мислителя зумовлюється хоч би тим, що в 2013 році виповнюється 500 років від дня його народження. А між тим українська громадськість надто мало знає щось про життя і особливості філософствування Станіслава Оріхівського, про складні перипетії його відносин з католицькою Церквою. Автори статті поставили за мету репрезентувати світоглядний поступ мислителя, з'ясувати причини суперечливого ставлення його до католицької Церкви і її священнослужителів. В такому контексті життєвий шлях Оріхівського подається вперше у вітчизняній суспільній думці, в цьому часописі. Його творчість має два періоди, кожний з яких відзначається домінуючим змістом творів.

У ставленні Оріховського до католицизму слід виділити 2 періоди: дуже критичний в 40-50 роках XVI ст. і цілком лояльний в кінці його життя. Відомий російський вчений І.М. Голенищев-Кутузов писав, що для історика літератури в Польщі XVI ст. немає складнішого автора, ніж «рутенський Демостен» Станіслав Оріховський, бо його творчість сповнена кричущих суперечностей, а життєвий шлях – це нескінченні бігання між передовими ідеями доби й чорною клерикальною реакцією³⁰⁵. Ця характеристика видається не зовсім точною, оскільки творча діяльність Оріховського аж ніяк не була хаосом суперечностей, у ній є своя послідовність, своя, так би мовити, логіка розвитку, бо вона поділяється на два періоди, різні за превалюючим змістом творів, за їхньою ідеологічною спрямованістю. У перший період Оріховський стояв у цілому на передових для свого часу світоглядних і суспільно-громадських позиціях, сміливо боровся проти церковно-католицької реакції, висловлював радикальні гуманістичні й реформаційні ідеї і,

*Литвинов Володимир – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

*Множинська Руслана – кандидат філософських наук.

³⁰⁵ Голенищев-Кутузов Н.Н. Итальянское Возрождение и славянские литературы XV-XVI веков. – М., 1963. – С. 61.

усвідомлюючи свою належність до Русі, тобто до українського народу, брав під захист його релігію і культуру. (Тут доречно нагадати, що «перед вибухом реформації половина Польщі була католицькою, половина – православною обряду. Становище католицизму було тоді дуже слабким, слабшим, ніж у будь-якій країні тогочасної Європи»³⁰⁶). У творах цих років Оріховський досить послідовно виступав проти папського абсолютизму й підкорення світської влади духовній. Він одним із перших у європейській філософській думці почав заперечувати божественне походження влади і держави.

У своїх промовах С.Оріховський торкається багатьох релігійних та історико-філософських тем, а окремим присвячує цілі трактати. Зокрема, він виступив проти одного з основоположних догматів католицької віри – догмату про celibat (обов'язкову безшлюбність для духівництва), уведеного Папою Сиріцієм (384-398) і потвердженого пізніше Папою Григорієм VII на Римському Соборі 1074 року, а також на Тридентському вселенському соборі католицької церкви (1545-1563). За деякими даними, Оріховський був присутнім на останньому соборі й виголосив там 1547 року промову, під назвою "Про закон celibatus" (*De lege coelibatus contra Syricium in Concilio habita*). Так чи ні, але вона була видрукована 1551 року в Базелі і стала своєрідним подарунком протестантів нашому мислителю, бо саме в цей рік він, цілком свідомо, будучи вже капеланом, одружився, за що й зазнав переслідувань з боку вищих католицьких ієрархів.

Зіпсутість духовенства була тоді проблемою віку. Весь християнський світ закликав главу і членів Церкви до спрощення культу, реформувань, але все це було марним. Не допомогли добрі побажання окремих єпископів. Замість реформ відбулося фінансове протиборство, яке викликало нове незадоволення і скарги. «Пропоновано нові права замість старих законів супроти збиткувань, жадібності, скнарості. Нема серед нас справедливості і набожності : більша частина прелатів, які мають бути смолоскипами для народів, не мають побожності ані сорому. Справедливість, замінена на грабіж, набожність на забобони. Вівчарні Христа стережуть хижі вовки, що святощами своєї віри торгують». – Так говорив Піко Мірандола при закритті собору. І в цьому самому році виступив Лютер, який встановив новий обряд, зніс ієрархію і від'єднав мільйони віруючих від Католицької церкви³⁰⁷.

До хору критиків католицької церкви приєднався незабаром і С.Оріховський, який у своїх творах торкався багатьох релігійних та історико-філософських тем, а окремим присвячував цілі промови. Зокрема, говорив про те, що Східна Церква, згідно з євангельським ученням, віддаючи належне пошануванню подвигу цнотливості, віддала виконання його на розсуд кожній окремій особі, аж ніяк не вимагаючи від білого духівництва обов'язкової безшлюбності. Натомість на Заході поступово виробилися канони, що встановлювали безшлюбність для всього духівництва. Знаючи, що присутніх

³⁰⁶ Kubala L. Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce. – Lwów-Warszawa, 1908. S 48

³⁰⁷ Там само. – S. 52

на соборі достойників "людськими" аргументами про користь, почесність, цнотливість подружнього життя він не переконає відмінити закон целібату, Оріховський сипле цитатами зі Святого Письма, на кшталт: "І Бог на свій образ і подобу людину створив, як чоловіка і жінку. Відтак, людина - це частка божественного єства, а тому самим Богом передбачено їй вести досконаліший спосіб життя, ніж інші живі істоти. А Сиріцій нам пропонує закони, які суперечать людській природі»³⁰⁸.

Промова мислителя «Про целібат» є гострим полемічним твором, у якому автор доводить усю безглуздість закону католицької церкви про безшлюбність ксьондзів і його суперечність природному праву. Проблема целібату стала справою всього життя Оріховського ще й тому, що він сам, займаючи всупереч бажанню церковну посаду, одружився й це коштувало йому багато сил і здоров'я в боротьбі з католицькою церквою. Свою позицію він підкріплював тим, що вселенська церква цього не знала, а також відсутністю такого закону в православної церкві. Аргументація автора переконлива й опирається на значну історичну джерельну базу. Закон Папи Сиріція «Про целібат» не лише не корисний для церкви, пише мислитель, а й загалом згубний; він суперечить самому Богові, не відповідає прийнятним законам і природі; він позбавлений, нарешті, усякої людяності й пристойності. У цій справі, на думку мислителя, Сиріцій не послідовний, бо виганяє із церкви таїнство шлюбу, називаючи його нестриманістю. Він є втіленням безглуздя й сліпоти, а тому, замість таїнства шлюбу, вводить до церкви розпусту. Як наслідок, до церкви проникають розпуста, кровозмішання і зрештою любовні збочення Содома та Гомори.

Оріховський декларувався, зазвичай, як вірний підданий папи римського, але дозволяв собі уциптиві коментарі чи просто образи по відношенню до сучасних йому єпископів Риму. Ось кілька прикладів: про Леона VIII він говорить, що "жив як лев, а помер як бидло"; Павла IV називав римським отруйним вовком і антихристом"³⁰⁹. Критикував також Юлія II і Климента VII за невластиву внутрішню і зовнішню політику Церкви. У цьому контексті нагадував слова Христа, який говорить до святого Петра, "відійди сатано". Закидав римським папам розпусту і блуд. У щиросердий спосіб протестував проти целібату, атакуючи папу Олександра III за закони, які забороняють подружжя ксьондзам, – що, на думку Оріховського, крім морального зіпсуття, постачало аргументи Лютеранам. Твердив, що криза в Римі відгукується також і в Польщі. Відстоюючи свої переконання, він не зупинився перед тим, щоб кинути виклик сучасному папі римському. В його листі (1551) до папи Юлія III є такі рядки: «Ти мене засудиш, але король не приведе до виконання вирок, тому що це забороняють закони. Шляхта стала за

³⁰⁸ Оріховський Станіслав. Твори. Упорядк., перекл. з лат. та старополь., вступна стаття, примітки Володимира Литвинова. – К.:Дніпро, 2004. С. 204

³⁰⁹ Там само. – С. 165.

мене на петриківському сеймі, вона й нині мене захистить. Не думай, що ти маєш справу з італійцем, твоїм підданим: я – русин, шляхтич польський»³¹⁰.

Нищівній критиці піддавав С.Оріховський і католицьке духовництво за його нещире благочестя та недоброчесність, особливо коли йшлося про celibat. Безшлюбність, говорить мислитель вустами Яна Тарновського, і для держави шкідлива, бо бездітні священники байдужі до майбутнього гаразду держави: "Ксьонже єпископе, - звертається згаданий полководець до краківського єпископа Петра Гамрата у сеймі, - що ти так само, як і я, щиро дбаєш про державу, в тому я тобі вірю. Але щоб так пильно про державу дбав, як я, тому повірити не можу, бо ти людина смертна, жодного нащадка не маєш, на якого б оглядався у своєму дбанні. Тобі досить, щоб у Польщі добре було лише за твого життя. І цього достатньо. Я ж до віри і пильності своєї мушу додати, що не тільки про мене самого йдеться, але також про моїх нащадків: про сина, про дочку і про онуку, на яких оглядаюся тут, в раді сидячи. Дбаю, щоб і після мене в усій державі вільними людьми вони були"³¹¹. Таврує Оріховський правлячий католицький клір і за аморальнее життя: «Так само нинішніх наших милих прелатів швидше мавпа якась або звідниця використає із залицяльниками своїми, аніж яка вбога дружина з убогим чоловіком і з малими дітками своїми... Багато зла через тих наших прелатів у Польщі сталося і знає Бог, чи буде те зло з Польщі колись викорінене"³¹². Вихід із становища мислитель бачить у езекуції – реформуванні Польщі з метою не тільки направи державного ладу та вдосконалення політико-правових інститутів, але й прагнення до "заснування духовної юрисдикції".

Не краще характеризує С.Оріховський і нижче духовництво, зокрема, знайомого плебана характеризує так: "Після меси різався з хлопами в карти, пиячив з хлопами і ходив до своєї повії під вечір. Пив за північ, хоч на ранок мав службу. В плебанії було повно байстрят: його часто заставляли з чужими дружинами; хлопи ганяли його по селу, як скаженого собаку. Тяжко було мені дивитися на те, і я доповів про це небіжчику єпископові Дзядуському. Але він сміявся з того, говорячи: "І він людина, як і інші"³¹³. Не менш різко таврує С. Оріховський і пожадливість католицького духовництва та його корисливість: "Нинішні наші любі прелати швидше мавпі якійсь, або звідниці допоможуть, аніж убогій молодіці з убогим чоловіком і їхніми злиденними дітками"³¹⁴. Не священств вони жадають, на думку мислителя, а грошей від священства: "Платнею приваблені, священницьку працю виконують, про неї навіть не

³¹⁰ Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993. – С. 14

³¹¹ Orzechowski St. Wybór pism. – Warszawa etc., 1972. S. 256.

³¹² Orzechowski St. Dyalog albo rozmowa około ezekecyi Polskiej Korony. – Kraków, 1855. – S. 42, 52.

³¹³ Orzechowski St. Wybór pism. – Warszawa etc., 1972 – S. 357.

³¹⁴ Orzechowski St. Dyalog albo rozmowa około ezekecyi Polskiej Korony. – Kraków, 1855. – S. 42.

думаючи"³¹⁵. Такі різкі випадки проти церковної ієрархії не були подаровані Оріховському, і він зазнав чимало прикрощів від церковників різних рангів.

Все сказане засвідчує, що погляди Оріховського на celibat є центральним пунктом його критики духівництва. У цьому питанні він висловлював свої погляди відверто, зважаючи на посаду, яку церковний сановник займав по відношенню до його подружжя. Разом з тим питання celibату було одним з ключових проблем церковної реформи в державі. І Оріховський дуже сприяв його розголосу, наголошуючи, що проблема безшлюбності ксьондзів до XIV ст. у Польщі мала значення чисто формальне, навіть для очільників Церкви, і лише з часом почато пильнування щодо його дотримання. Посилався при цьому мислитель на *Євангеліє* і тексти святого Павла в яких наголошував, що подружжя ксьондзів було легальне і диякони мали потомство, твердив, що все, яке не є проти природи, не має гріха. Оріховський наводив також приклади з книг Старого Заповіту Авраама і Якова, заповіт Соломона і закон Мойсея, однак вирішальну роль приписував Новому Завіту. Вважав, що Боже право, належне вченню Церкви, узаконює подружжя священиків. Наступні аргументи проти celibату Оріховський відшукував у принципах Східної Церкви і в постановках Соборів (особливо собору Нікейського, який допускав одруження священиків), а навіть в дослівному перекладі законів римської Церкви³¹⁶.

Як ренесансний гуманіст, Станіслав Оріховський був не тільки щирим прихильником, але й пропагандистом толерантності. Людина в цивілізованій державі, на його думку, повинна мати право на повноцінне життя, свободу совісті, слова, віри; право керуватися власним розумом. Будь-які справи мають вирішуватися на основі справедливості, толерантності. Відсутність або порушення якогось із цих прав свідчить про дикість, варварство, деспотизм, і суперечать природному праву. Заслуга Оріховського полягає в тому, що він чи не найпершим, ще в ранньомодерний період української культури, гостро ставив питання релігійної толерантності в контексті ідеологічного плюралізму та міжнаціональних відносин.

Постійним предметом критики С.Оріховського були високі достойники Католицької церкви і її оборонці та певні папські декреталії, які суперечили свободі совісті і законам природи або виявляли нетерпимість до іновірців. З цієї нагоди він навіть хвалить Константинопольських православних патріархів за те, що не підкорилися папам. Питання віри, на думку Оріховського, повинні бути приватною справою кожного віруючого, його вільної совісті й розуміння. Це міркування було суголосне поглядам Еразма Ротердамського³¹⁷.

³¹⁵ [Orichovius St.]. *Supplicatio Stanislai Okszye Orichovii. Ad Julium III Pontificem Maximum de approbando matrimonio a se inito.* – Lipsiae, 1781. S. 173.

³¹⁶ Krzywoszynski Przemysław. Stanisław Orzechowski – ideolog demokracji szlacheckiej - Poznań, 2010. – S. 87-88.

³¹⁷ Див.: Литвинов В.Д. Ренесансний гуманізм в Україні. (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV–початку XVII століття. – К.: Основи, 2000. – S. 184.

Проте стосунки Оріховського з Католицькою церквою протягом усього його життя були неоднозначними, часом напруженими, а то й навіть драматичними. Не в останню чергу це тому, що він довгий час стояв на позиціях цезаропапізму і лише в останні роки життя, у силу різних, переважно суб'єктивних причин, цей погляд змінив на діаметрально протилежний – став ревним апологетом папоцезаризму і Католицької церкви взагалі. Цей етап життя і творчості Оріховського характеризують твори, написані ним у 60-ті роки XVI століття: «Діалог, або розмова щодо езекуції Польської Корони», «Химера», «Квінкункс, тобто зразок Польської Корони», «Політія Королівства Польського». Згадані твори засвідчили переорієнтацію політичних і релігійних поглядів автора (зокрема, визнання ним верховенства папи римського й вищості духовної влади над світською). Оріховський полемізував тепер і долав своїх політичних супротивників з позиції правовірного католика, а боротьбу з іновірцями вважав за громадянський обов'язок. Прихильників інших релігій називав ворогами натурального порядку і "вірними солдатами диявола", які хочуть повалити Церкву Божу³¹⁸.

Щоб зрозуміти такі метаморфози автора, треба згадати про обставини, які склалися на той час у його житті, а ситуація була сумною. Промова Станіслава Оріховського проти целібату на Тридентському соборі і його неканонічне одруження (1551 р.) викликали вкрай негативну реакцію серед католицького кліру Польщі й він був навіть притягнений до суду. Але в останню мить єпископи вирішили за краще не дражнити видатного письменника й оратора, зняли з нього церковне відлучення і пообіцяли випрохати в Римі визнання його шлюбу законним. Але папа зволікав із диспенсацією. Тим часом мислитель, аби домогтися бажаного, удає із себе ревного католика й робить випадки проти протестантизму. З цього приводу його ще недавній однодумець, відомий польський публіцист, громадський діяч і королівський секретар А. Фрич Моджевський писав що не може повірити у щирі прихильність Оріховського до католицизму: "Чому раніше про це мовчав, а лише тепер став висловлюватися?"³¹⁹.

На непослідовність, кон'юнктурність, компромісність поглядів Оріховського щодо церкви й духовництва як посередників у стосунках людини з Богом звертали увагу вже його сучасники, зокрема, вже згадуваний Фрич Моджевський – довгочасний друг Оріховського, а пізніше його опонент, який говорив, звертаючись до Оріховського: "Ти перший, русине з Карпатських гір, як сам говориш, назвав Папу шакалом, найбільшою ганьбою кліру; єпископів – зрадниками держави, ворогами вітчизни ще й шпигами; каноніків і громади ченців – змовниками супроти короля... Я не вмю сидіти на двох стільцях..." І трохи далі: "Викриваєш єретиків? – Спочатку викрий себе й усе, що ти досі говорив про Папу й клір". Цілком слушними є й міркування сучасного польського дослідника С.Кота, який пише: "Поворот до теократичних поглядів

³¹⁸ Krzywoszynski Przemysław. Stanisław Orzechowski – ideolog demokracji szlacheckiej - Poznań, 2010. – S. 90-92.

³¹⁹ Kot S. Andrzej Frycz Modrzewski. – Kraków, 1919. – S. 210.

с несподіваним у людини, яка доти боролася з ієрархією й спричинилася до скомпрометування її в Польщі. Сучасники вважали це за спритну тактику апостольського нунція, єпископа Б.Буонджовані Камеріні, який обіцяв Оріховському посприяти в Римі з виправданням його одруження"³²⁰. Важко заперечити С.Коту і з приводу ролі "спритної тактики" посланців Ватикану в полярній зміні поглядів С.Оріховського на значення католицької церкви й духовництва. Вплив цей, звичайно, був, до того ж значний. Ми ж хотіли б лише додати, що критикувати клір Оріховський не перестав до самої смерті. Тільки робив він це значно обережніше, не так прямолінійно, вкладаючи часто критику до вуст різних персонажів. На таку метаморфозу поглядів нашого мислителя вказували й інші польські дослідники. Зверталася увага на її політичний аспект, на намагання Оріховського, з одного боку, підтримати авторитет і значення церковної ієрархії, зокрема, влади примаса, а із другого – забезпечити шляхті вплив на обрання єпископів³²¹.

Прагнучи спокутувати гріх (порушення закону про celibat католицьких священників), Станіслав Оріховський пише серію "покаянних" трактатів (зокрема, "Про священницьку гідність"), які так і не вмилоствили папу: навіть запізнілого схвалення одруження вже з покійною на той час дружиною автор так і не одержав. Трагізм Оріховського був зрозумілий його сучасникам. Принаймні, добрий його приятель, а донедавна й однодумець, вже згадуваний Ф.Моджевський, не поривав із ним відносин після метаморфози, що з ним сталася; він лише дорікнув другові: "Зачекай вихвалити Пія IV, який тільки почав правити. А що буде, як від нього не одержиш відпущення гріхів, якого чекаєш? Чи й тоді будеш його підтримувати в тому приматі і повноті влади зверхничої?"³²². Заради об'єктивності, слід додати ще й таке: які б інвективи Оріховський не спрямовував проти іновірців, він усе ж таки радив: єпископам – лише "проклинати єретиків, а нічого іншого не чинити"; шляхті – "суперечки із приводу розбіжностей у віруваннях відкласти до сприятливішого часу", коли мине зовнішня небезпека з боку турків, які "намагаються похитнути віру Христа зброєю" і Польщу захопити.

Анотації

У статті В.Литвинова і Р.Множинської «Станіслав Оріхівський (1513-1566): від критики католицизму до його апології» показано, що творча діяльність мислителя не була «хаосом суперечностей», як це доводить дехто з його оцінювачів. У творчій біографії Оріхівського дослідники на основі превалювання певного змісту творів і їх ідеологічної спрямованості виділяють і характеризують два періоди. Відзначають, що мислитель загалом стояв на позитивних як для його часу світоглядних і суспільно-громадських позиціях, обстоював радикальні гуманістичні і реформатські

³²⁰ Там само. – S. 182, 201-202, 211

³²¹ Domański J., Ogonowski Z., Szczucki L. Zarys dziejów filozofii w Polsce: wieki XIII-XVII. – Warszawa, 1989. – S. 304.

³²² Kot S. Andrzej Frycz Modrzewski. – Kraków, 1919. – S. 212.

ідеї, боровся проти церковно-католицької реакції. Орхівський брав під захист релігію, звичаї і культуру українського народу.

Ключові слова: католицька Церква, папський абсолютизм, духовна влада, celibat, Тридентський собор, католицьке духовенство, релігійна толерантність.

В статті В.Литвинова і Р. Множинської «Станіслав Ореховський (1513-1566): от критика католицизма к его апологии» показано, що творческа діяльність мислителя небула «хаосом протворечий», як это пытались доказать его злопыхатели. В творческой биографии Ореховского исследователи на основании доминирования в ней определенного содержания работ и их идеологической направленности выделяют и характеризуют два периода. Показано, что мислитель в целом стоял на позитивных как для своего времени мировоззренческих и общественно-гражданских позициях, выступал с радикальными гуманистическими и реформатскими идеями, боролся против церковно-католической реакции, Ореховский защищал религию, обычаи и культуру украинского народа.

Ключевые слова: католическая Церковь, папский абсолютизм, духовная власть, celibat, Тридентский собор, католическое духовенство, религиозная толерантность.

*Ю. Брюховецька** (м. Суми)

УДК 23/28

6.2. КОНЦЕПЦІЯ КУЛЬТОВОЇ МІСТИКИ В РАМКАХ ПРАВОСЛАВНОЇ ДОГМАТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Містика – це явище, яке можна знайти в усі часи і в усіх народів. Пильна увага, яку завжди приділяли християнській культовій містиці, як ідеологи самого православ'я, так і їх численні опоненти, визначається роллю та місцем останньої в системі християнської релігії. Саме це зумовлює актуальність нашого дослідження цих двох духовних феноменів.

Містика та релігія – два взаємообумовлених та взаємозалежних феномени культури. Якщо головною ознакою природи релігії та релігійного почуття виступає віра в надприродне, то головною ознакою містики і містичного почуття виступають відносини з надприродним.

Це означає, що будь-яка релігійна система, що лежить в основі релігійної культури, припускає наявність Бога, як творця світу, і людини,

* Брюховецька Юлія Валеріївна – аспірантка кафедри філософії та соціології Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка.